

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRKLERDE EZAN MÛSİKÎSİ*

Öğr. Gör. Uğur ALKAN**

Öz

Türk din mûsikisine yönelik yapılan araştırma ve incelemelere bakıldığında tarihsel yaklaşımın X. yüzyıl alt sınırı ile sınırlandırıldığı anlaşılmaktadır. Ancak 642 yılındaki Nihavend savaşında Türklerin, Müslüman Araplara karşı İran'ın yanında yer almış olmaları ve yine Türklerin 714 yılında Talas savaşı sırasında bu seferde Çinlilere karşı Müslüman Arapların yanında yer almaları ile başlayan olumlu ve olumsuz yönde etkilenen yakın ilişkiler ortaya çıkmıştır. Gelişen bu tarihi hadiselerin akabinde de Karluk Türkleri tarafından İslâm dini tanınmış ve halk arasında kabul görmüştür.

Yapılan bu tespitin ilgili çalışma için önemi; hem Türklerin mûsikîlerinin İslâmî bir niteliği olması değerlendirmelerinden hareketle İslâm öncesi mûsikîlerinin önemine vurgu yapmak, hem de Türklerin İslâm dinine yönelik mûsikîye gerek icra gerek beste düzeyinde katılımındaki tarihsel sürecin üç yüz [300] yıl sonraya dayandırılma meselesini yüzeye çıkartmak bakımından değerli görülmektedir. Söz konusu ilgili bu tespit doğrultusunda makale oluşturulurken; Ezanın ortaya çıktığı hicrî ilk yıllardan Türklerin İslâmiyeti kabulüne ve oradan günümüze kadarki dönemlerde ortaya çıkan “ezan mûsikîsi” uygulamalarının durumu konu edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslâm/Din Musikisi, Ezan Musikisi, Cami Musikisi, Bilâl-i Habeşi

Turkish Azan Musical From Past to Present

Abstract

When we look at the researches and investigations intended for Turkish religion musical, it is understood that the historical approach is bounded with the limit of 10th century. But there were appeared positively and negatively effected closed relations starting with, being of Turkish people near İran against Arabian Muslims at 642 Nihavend war and the same Turkish people being near Chinese against Arabian Muslims at 714 Talas war. Following these events, the Islam was recognized and well-known by Karluk Turks.

The importance of this finding for the related study is that it is valued both to emphasis the significance of Turkish music before Islamic period -taking the assessments that Turkish music has Islamic characteristics as a base- and to bring clarity to the issue

* Bu makale, *Osmanlı Başkentlerinde Günümüz Ezan ve Salât-u Selam Mûsikîsi Uygulamalarının Değerlendirilmesi* adlı yüksek lisans tezinin “Ezan ve Mûsikîsi” kısmının derlenmesinden meydana getirilmiştir.

** Kırklareli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslâm Edebiyatı ve İslâm Sanatları Anabilim Dalı Öğretim Görevlisi, ugur.alkan@klu.edu.tr

why Turkish support for the Islamic music in the aspect of execution and composition has been claimed to be 300 years later than it is. While this essay is made up, which is parallel with the finding, the forms and practices of azan music dating back to its first usage according to hijra calendar, the time When Turkish converted to Islam and in our days are considered and evaluated.

Key words: Turkish Islamic/Religious Music, Azan Music, Mosque Music, Bilâl-i Habeşi

1. Giriş

Türklerin İslâm dinini kabul etmesi; VIII. yüzyılda Türgeşlerde [Türgeşler] devlet yöneticisi olan ve güçlü bir etki alanı oluşturması bakımından özel bir öneme sahip olan Nizak Tarhan'ın İslâmiyeti kabul etmesine bağlanılabilir. Nizak Tarhan; Türklerin İslâm dinini kabulündeki temel kişilerinden olmasının yanı sıra Arap gelenekleri ve kültürüyle buluşmasının da simge isimlerindedir. Örneğin; kardeşinin oğluna Hz. Osman'ın adı verilmiş ve o günden sonra Türkler arasında Osman adı yaygınlaşarak günümüz Türklerinde Osman adının Türkçe olduğu konusu sorgulanmaz hale gelmiştir. Osman adından başka Nizak Tarhan İslâm dinine güçlü bir bağ ile bağlanmış, -kaynaklar bu bağlılığın dönemin Arap valilerinin bağlılığından daha güçlü olduğu yönünde bilgiler vermektedir- kendi adını da Allah'ın kulu anlamına gelen "Abdullah" olarak değiştirmiştir.¹

Emevi ve Abbasi devlet yapısında görülen İslâm ve devlet arasındaki siyasi bağlar Nizak Tarhan adına bağlı olarak İslâm inancına yönelmenin devlet düzeyinde Karluklar aracılığıyla Karahanlı devlet yapısına ve sonra da Selçuklu ve Osmanlı devlet yapısına yansıyor Türk devlet anlayışına da etki etmiştir. Böylece İslâm dini hem Türklerin hem de devletin dini halini almıştır.

Türklerin gerek bireyler nezdinde gerekse devlet düzeyinde İslâmiyet ile buluşması elbette hayatın her aşamasını, doğal olarak gelenekleri ve görenekleri de etkisi altına almıştır. Bu etkilerin en güçlü görüldüğü alanlardan birisinin de mûsikî olduğu söylenilebilir. Türklerin güçlü mûsikîlerinin olduğu Çin, Moğol, Rus ve Türk kaynaklarında açıkça ifade edilmektedir. Bu mûsikî içerisinde devlet ve halk tabanlı iki ayrı tür olduğu her iki türün de kendi alt katmanlarını oluşturduğu bilinmektedir. Devlet elinde gelişen mûsikînin "Han, Kağan yani Hun" döneminden Osmanlıya; tuğ, tabıl, nevbet ve mehter aracılığı ile aktarıldığı ve bu aktarımın güçlü bir Mevlevî mûsikîsi ile Türk Saray/Sanat mûsikîsi ve Türk din mûsikîni oluşturduğu; halk elindeki mûsikînin deyiş ve nefesler aracılığı ile dergâhlarda da tasavvuf mûsikîsini oluşturduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu gelişmeler içerisinde konumuz ile doğrudan bağlantısı olan Türk din mûsikîsinin kolları arasında yer alan cami mûsikîsinin yeri hem Türkler için hem İslâm inancı için çok özel bir konumda bulunmaktadır.

¹ Zekeriya Kitapçı, *Türkistan'da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.

İslamiyet'te dini mûsikînin gelişimini; ibadette önemli bir yeri olan "Kur'an-ı Kerim" tilâveti² ve kıraatinde³ ve "Ezan-ı Muhammedî" uygulamalarında aramak gerekmektedir. Söz konusu bu iki temel kökten beslenen İslâm dini mûsikîsinin günümüzde ulaştığı konuma bakıldığında, hem dini mûsikînin gelişme düzeyi ve insanlık üzerindeki etkisi hem de mûsikî alanı ve mûsikînin işlevselliği bakımından açıkça ortaya çıktığını görmekteyiz. Türklerin resmi devlet dini olarak İslâmiyet'i kabul ettikleri M.S. X. yüzyıldan günümüze Türk mûsikî kültüründen etkilenerek çok geniş tür ve icra olanaklarına kavuşan İslâm dini mûsikîsi; Türklerin mûsikî geleneğinde var olan iyileştirme, askeri/mehter, otağ/saray, tekke/dergâh ve halk mûsikî türleriyle de yüzyıllar boyunca sürekli etkileşim içerisinde gelişim göstermiştir. Bu büyük etkileşim İslâm kültürünün daha geniş bir coğrafyaya yayılmasına da olanak sağlamıştır.⁴ Öyle ki asırlardır Müslüman kimliğinin simgesi durumunda olan ezan; Müslümanlaşan Türkler ile birlikte özellikle Osmanlı Devleti/İmparatorluğu'nda ayrı bir önem arz etmiş, özgürlüğün ve bağımsızlığın sembolü durumuna gelmiştir.⁵

Bilim insanlarının günümüze kadar olan süreç içerisinde elde ettikleri bulgular ve veriler ışığında M.Ö. 3000' de Altaylılar dönemi ile başladığı görüşünün yaygınlık kazandığı "Türk Kültür Tarihi"; Hunlar öncesi, Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar ile İslâmiyet öncesindeki dönemler; Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Osmanlı Beyliği/Devleti/İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti devleti ile de İslâmiyet'in kabulünden sonraki dönemler olarak incelenmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda günümüze kadar yapılan araştırma ve bilimsel çalışmalarda Türklerin mûsikî hayatlarına yönelik yapılan açıklamaların, bu sıralamanın sınırları içerisinde değerlendirme alanı bulduğunu görmekteyiz.

Türkler; Karahanlılar ile birlikte resmi olarak İslâm dini inancını kabul ettikten sonra halk ve inanç düzeyindeki mûsikîlerini dinsel düzeyde "nefes" ve "deyişler" ile sürdürdüğü ancak otağ, beylik veya imparatorluk düzeni içerisinde benimsenerek uygulanan mûsikîleri ile askeri tür içerisine alınabilen mûsikîlerinin İslâm din mûsikîsinin etkisi altında Türk din mûsikîsinin oluşumunu sağladığı değerlendirilebilir⁶. Bu bakımdan ilgili çalışma kapsamında araştırma konusu yapılan "ezan ve mûsikîsi" anahtar sözcükleri

² Sözlükte "kitabı okumak, takip etmek, ardından gitmek, tâbi olmak ve uymak" anlamlarına gelen "tilâvet", ıstılahta [özel anlam] Kur'an'ı usulüne uygun olarak okumak demektir (Dini Terimler Sözlüğü, DİB Yayınları, 2010:662).

³ Sözlükte "okumak" anlamına gelen kıraat, dini bir kavram olarak Kur'an okumak, özellikle namazda Kur'an'dan bir miktar okumak demektir. Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'in med(uzatma), kasr(uzatmama), hareke, sükûn, nokta ve i 'rab(kelimenin üstün, esre ve ötre oluşu) bakımından değişik şekillerde okunmasına kıraat denir (Dini Terimler Sözlüğü, DİB Yayınları, 2010:375).

⁴ Bayram Akdoğan, "Türk Din Musikisi Tarihine Bir Bakış", *AÜİFD*, 2008, s. 152.

⁵ Ömer Özpinar, *Ezanı Anlamak*, DİB Yayınları, 2010, s. 14.

⁶ "Türklerde ezan musikisi meselesi" Türkler' de İslâmiyet'in kabulü ile birlikte değer kazandığı için İslâmiyet öncesindeki dönemler makalemizin konusunu oluşturmamaktadır ve bundan dolayı ilgili mesele makalede değerlendirme konusu yapılmamıştır.

İslâm dini mûsikîsinin cami mûsikîsi dalının alt türlerinden olup Müslümanların günlük yaşamına en güçlü ve etkili bir biçimde işleyen mûsikîlerden olması bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

2. Sözcük ve Terim Anlamı Olarak Ezan ve Mûsikîsi

Sözcük olarak "...Arapça'da e-zi-ne kökünden mastar, tef'il babından b ve ilâ harfi cerleriyle[Arapça dil bilgisi kuralı] kullanılırsa bildirme, çağırma, davet etme, ilân etme, çağrıda bulunma ve duyurma..."⁷ gibi anlamlara karşılık gelen ezan; terim anlamı olarak da farz namazlarının vaktinin geldiğini Hz. Peygamber s.a.v.'in ve ashabının ortak istişaresi⁸ sonucu belirlenmiş sözlerle öncelikli olarak İslâm inancında olanlar olmak üzere tüm insanlığa duyurmayı ifade eder.⁹

Özpınar "Ezanı Anlamak" adlı kitabında sözcük ve terim anlamları ile birlikte ezanı şu özet tümceler ile ifade eder: "...Ezan; Müslüman varlığının simge çağrısı... Namaza ve İslâm'a çağrı aynı zamanda... İslâm akidesinin özet bildirgesi... İslâm medeniyetinin önemli bir sembol unsuru..."¹⁰ Yine aynı kaynakta ezanın bir başka önemli işlevinden söz ediyor; "Hz. Peygamber, Mekke'yi fethettiği zaman Kâbe'yi putlardan temizledikten sonra ilk iş olarak, müezzini Bilâl-i Habeşî'yi Kâbe'nin damına çıkartıp ezan okutmuştu".¹¹ İlgili bu açıklamalardan benzer bir uygulamanın Türklerde özellikle de Osmanlı ordusunda bir gelenek halini aldığı, fethedilen her yerde o beldenin artık İslâm hâkimiyetinde olduğunun ezan ile ilan edildiği, 1588 yılında Seyit Lokman tarafından yazılmış Hünernâme adlı eserinde resmedilmiş olan aşağıdaki minyatür örneğinden anlayabilmekteyiz.¹²

⁷ Akt. Sıtkı Güllü, "Ezanla İlgili İki Tartışma Bağlamında Bazı Değerlendirmeler", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:19, 2009, s. 2.

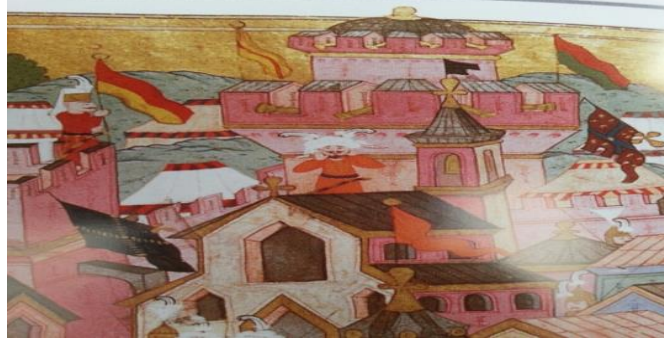
⁸ Sözlükte "birine bir konuyu danışmak, görüşünü sormak, fikir alış verişinde bulunmak" demektir (DİBY, Dini Kavramlar Sözlüğü", Ankara, 2010;339).

⁹ Abdurrahman Çetin "Ezan", *D.İ.A.*, cilt.12, s. 36.

¹⁰ Özpınar, *age.*, s. 19.

¹¹ Özpınar, *age.*, s. 88.

¹² Minyatürde bir yeniçeri askerinin kilisenin çatısına çıkarak ellerini kulağına götürüp kendini duyurmaya çalıştığını görmektediriz, duyuru yapılan yerin kilisenin çatısı olması ve yine duyuru yapan askerın ellerini kulaklarına götürüyor olması –günümüzde de ezan okuyan müezzinler ellerini kulaklarına götürmektedir- yapılan duyurunun/çağrının ezan olmasını muhtemel kılmaktadır.

Resim 1, Seyit Lokman “Hünernâme”

Allah’ın kitabı ve İslâm dininin en birincil başvuru kaynağı olan kutsal kitap Kurân-ı Kerîm’in ayetleri incelendiğinde, ezan’a sözcük olarak karşılık gelmekte olan “bildirmek ve çağrıda bulunmak” gibi anlamlarına Tevbe suresinin, 3. ayetinde “...*El-Haccü'l Ekber* [en büyük hac günü] *gününde Allah ve Resûlünden insanlara bir bildiridir*”; el-Cuma suresinin 9. ayetinde “...*Müminler! Cuma günü namaz için çağrıldığınızda Allah'ı zikretmeye koşun ve alımı satımı bırakın. Eğer bilerseniz, o sizin için daha hayırlıdır...*” ve el- Maide suresinin 58. ayetinde “...*Namaza çağırıldığımız zaman onu alay ve eğlence konusu yaparlar.*” Bu davranış, onların düşünemeyen bir toplum olmalarındandır...” işaret edildiğini görmekteyiz.

Ezan’ın Arapça lafızları¹³ şu şekildedir¹⁴:

اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ

اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ

أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ

أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ

¹³ Söz ve sözcük anlamındadır.

¹⁴ Ramazan Kamiloğlu, “Türk Kültüründe Ezan ve Makamları”, *Hikmet Yurdu Dergisi*, 2010, s. 224

حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ
حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ
حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ
حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ
اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ
لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

Ezanın okunuşu ve Türkçe karşılığı şu şekildedir¹⁵:

“Allahu ekber, Allahu ekber (2 kere)

(Allah en büyüktür)

Eşhedü enlâ ilahe illallah (2 kere)

(Şahadet ederim ki Allah’tan başka ilah yoktur)

Eşhedü enne Muhammeden Rasulullah(2 kere)

(Şahadet ederim ki Muhammed Allah’ın resulüdür)

Hayye ‘âlâ-s salâh¹⁶(2 kere)

(Haydin namaza, Allah’a ibadet etmeye, dua etmeye)

Hayye ‘ale-l felâh(2 kere)

(Haydin kurtuluşa)

Es-salâtü hayrun minen-nevm¹⁷ -yalnızca sabah ezanlarında okunur-

¹⁵ Kamiloğlu, *age.*, s. 224-225

¹⁶ Salât kelimesi “dua-namaz ve ibadet etmek” anlamlarına gelmektedir, ezan metninde kullanılan salâh sözcüğünün tam olarak hangi anlamda kullanılmak istendiği bilinmese de genel yargının namaz kılmaya yapılan bir çağrı sözcüğü olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır.

¹⁷ Bir rivayetten aktarıldığına göre; Hz. Bilâl-i Habeşi (r.a.) birgün sabah namazı için ezan okurken, herkesin birer birer camiye geldiğini görür ancak Hz. Peygamber s.a.v.’in henüz mescit’e gelmediğini ve Rasûlullah’ın uyanmadığını düşünmesi üzerine “Es-salâtü hayrun minen-nevm [namaz uykudan daha hayırlıdır]” diye seslenmiştir. Bunu işiten Hz.

(Namaz uykudan daha hayırlıdır)

Lâ ilâhe illallah” (1 kere)

(Allah’tan başka ilâh yoktur.)

Yukarıda örnek olarak verilen ilgili ayetlerin Türkçe karşılıklarına ve ezan metninin içerisinde yer alan kusursuz tasvire bakıldığında; Müslümanları namaza davet ederken odaklandığı temel amacın Tevhid¹⁸ ve Nübüvvet¹⁹ gibi İslâm dini açısından temel niteliklerin açıklamalarını veren sözcükleriyle günde beş vakit dünya üzerindeki saat farkı sebebiyle kesintisiz bir çağrı olarak Müslümanlara ve bunun vesilesi ile inanan ve inanmayan tüm insanlara bir uyarı niteliği taşıdığı görülmektedir.²⁰

Ezanın geçmişten günümüze mûsikîsi ile seslendirilmesi²¹ birçok tartışmaya konu olsa da, gerek Kuran-ı Kerim gerek Hz. Peygamber s.a.v. ’in hadislerindeki ifadeler doğrultusunda olumlu yönde desteklediği görüşünü doğurmaktadır²². Mûsikînin İslâm’da yasaklı olma konusunun kaynağı olarak araştırma alanına alınan Kur’an-ı Kerim incelemeleri; Kuran-ı Kerim’de doğrudan mûsikîyi işaret eden herhangi bir sure ve ayetin olmadığını ortaya koymaktadır. Ancak bununla birlikte Kur’an-ı Kerim’de mûsikî konusuna değinilmediğini söyleme olanağı da yoktur; özellikle “Lokman suresi 19. ayetinde²³ ve İsrâ suresi 110. ayetinde²⁴ Hz. Allah c.c yüksek ve kötü ses konusunda insanlığa bir uyarı da bulunmuştur. Bazı İslâm âlimleri ve tefsir bilimcilerinin yorumlarına dayalı olarak yapılan ilgili bu iki ayetin açıklamalarına bakıldığında dolaylı da olsa mûsikî konusunun işaret edilebileceği görüşünün yoğunluk kazandığını görmekteyiz. Öyle ki Hz. Allah c.c. en güzel olarak nitelendirdiği ve yarattığı insanoğlunu -ki bunu ilgili şu ayetten de anlayabilmekteyiz- “*Muhakkak ki biz insanı güzel bir sûrette yarattuk*²⁵” güzel olan ve de amacını aşmayan sesten mahrum bırakmak istemeyeceği bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu iki ayetin dışında da mûsikînin aleyhinde olanlar birçok

Peygamber’in bu uyarı hoşuna gitmiştir ve daha sonra bu lafzı onaylayarak uyarı niteliğindeki bu cümle sabah ezanına eklenmiştir.

¹⁸ Allah’ın varlığı ve birliği.

¹⁹ Hz. Muhammed’in Allah’ın elçisi olması

²⁰ Özpınar, *age.*, s. 92.

²¹ Bu konu İslam dini bakımından mûsikînin yasaklı veya izinli olması meseleleriyle ilgili tartışmalar olup, geniş sayılabilecek bir kaynakça zenginliğine sahiptir. (bkz.; Gazali, *Hüccetü’l İslâm’ İhyâu Ulûmi’d Dîn-Semâ’ ın Zâhiri ve Bâtını Âdâbı*, Cilt:2, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1995.)

²² Kur’an-ı Kerimde bir konu hakkında olumda ya da olumsuz bir nas bulunmazsa, akabinde Hz. Peygamber efendimizin de ilgili konu hakkında doğrudan vermiş olduğu kesin bir hüküm söz konusu değil ise ahlâki sorumluluklar içerisinde kendisine, çevresine ve inancına zarar vermemek koşulu ile yapılacak işin haram olması söz konusu değil gibi gözükmektedir.

²³ “*Yürüyüşünde mutedil ol, sesini de alçak tut! Kuşkusuz en çirkin ses merkep sesidir...*”

²⁴ “*Namazında pek bağırma, pek de sesini gizleme! ikisinin arasında bir yol tut...*”

²⁵ Tin suresi: 95/4

ayeti nasıl müzikle ilgisi olmadığı halde kaynak olarak kullanmışlarsa, mûsikî sanatıyla ilgisi olanlar da bu ve benzeri ayetleri kendi iddialarına delil olarak kullanmışlardır. Bunun yanı sıra bazı âlimler de mevzu[olmayan] ve maktu[kesik] olan senet itibariyle Hz. Peygamber'e ulaşmayan birçok sözde hadis üreterek "İslâm da mûsikînin durumu" ile ilgili günümüze kadar ulaşan tartışmaların zeminini hazırlamışlardır²⁶. Ancak bu ayet ve hadislerin içerikleri detaylı bir şekilde incelendiğinde mûsikî ile hiçbir alakasının olmadığı da açıkça anlaşılmaktadır.²⁷

İslâm da mûsikînin destek gördüğünü kaynaklarca sahih olduğu tespit edilen Hz. Peygamber aleyhissalâtu vesselâm'ın uygulamalarından anlayabiliriz: bilinmektedir ki ezan metni oluşturulduktan hemen sonra Hz. Peygamber s.a.v. ilk ezanı okunması için Habeşli Bilâl (r.a.)'a emretmesi²⁸ ve daha sonra da "İbn Ümm-i Mektum, Ebû Mahzûre ve Sa'd b. Aiz" gibi güçlü ve güzel sese sahip olan müezzinleri Arap yarımadasındaki çeşitli şehirlere tayin etmesi İslâm dininde güzel sesin övüldüğü ve önemsendiğinin en belirgin ve en basit bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber s.a.v.'in bu ve benzeri uygulamaları, günümüzdeki tartışmalara cevap olarak ezanın mûsikî ile icra edilmesi gerekliliğini gösteren dini bir dayanak olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Hz. Peygamber s.a.v.'in saz mûsikîsine ve özellikle de sözlü mûsikîye önem vermesi sahih olan birçok hadislerle²⁹ de doğrulanmaktadır. İslâm dininin ve Hz. Peygamber efendimizin mûsikî lehindeki olumlu bu uygulamaları, Kur'an kıraati/tilaveti ve ezan okuma gibi birçok dini metnine de yansiyarak günümüz İslâm dini mûsikîsini meydana getirdiği de açıktır.

Öztürk "Türk Din Mûsikîsinde Ezan" 2001 tarihli yüksek lisans tezinde Yalçın Tura (1983:27) gösterimli kaynağa dayandırarak aktarmış olduğu bilgiye göre, ezânı; "Müslümanlara farz olan namaz vakitlerini haber vermek ve onları ibadete çağırarak için, günün beş vaktinde, minarelerden veya yüksekçe bir yerden belli sözleri, makam dairesi

²⁶ Hadis kaynaklarında mûsikînin lehinde ve aleyhinde olduğu görüşlerinin yer aldığı hadisler yaklaşık 50 civarındadır.

²⁷ Ahmet Şahin Ak, *Türk Din Musiki/Cami ve Tekke Musikisi* 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011:24; Atilla Sağlam, "İslâm'da Musikisi Yasak mı?" *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı:1, 2001:12; Bayram Akdoğan, *Türk Din Musikisi Dersleri*, Bilge Ajans, Ankara, 2010:41.

²⁸ "Ezan metnini öğrenen Bilâl, Neccarogulları'ndan bir kadına ait yüksek bir evin üstüne çıkıp ilk olarak sabah ezanını okudu. Böylece ezan, Hicri 1. veya bir rivayete göre 2. yılda meşru kılınmış oldu." (Volkan Kopar, *Çeşitli Türk Musikisi Makamlarında Ezan*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2010, s. 20).

²⁹ "Hz. Âişe bir defa (yanında büyüttüğü akraba) bir kadını Ansar'dan bir adamla evlendirmişti. (Düğünde dönen Hz. Âişe'ye) Nebi (s.a.v.) sordu: Ya Âişe! Şüphesiz ki Ansar (kadınları musiki ve eğlenceyi severler." (Buhârî, cilt.4, s. 140). "Nikâhı def çalarak ilân ediniz." (et-Tirmizî; cilt.1 s.611).

"Şüphesiz ki, bu Kur'an hüznle nâzil oldu. Onu okuduğunuz zaman ağlayınız. Eğer ağlayamazsanız ağlar görününüz. Onunla teganni ediniz. Kur'an'ı teganni ile okumayan bizden değildir." (İbn Mâce, cilt.1, s.424; Ebû Dâvûd, "Kitabü's-salât, cilt.1, s. 339).

içinde, usûl dairesi dışında, yüksek sesle okumak suretiyle yapılan çağrıdır”³⁰ şeklinde açıkladığı belirtilmektedir. Bu belirlemenin dikkat çekici yönü ezan ve makam dairesi arasında kurulan bağda ortaya çıkmaktadır. Söz konusu makam ortamı doğrudan Türk mûsikîsi perdeleri, icra üslubu ve makamsal seyirler ile ilgili bir belirleme olup, ezan odağında Türklerin cami mûsikîsini oluşturma, İslam ülkelerindeki uygulamalardan farklılaşma özelliklerinin açıklanması bakımından ayrı bir önemle değerlendirilmektedir. Dini metinlerde ezan ve Kur’an ile ilgili icra etkinliklerinde mûsikîsi sözcüğünün zikredilmesinden kaçınıldığı söylenebilir. Bu kaçınmanın mûsikîsinin icra amacı, icra edilen yer ve mûsikî ile ortaya çıkabilecek olumsuz eylemlere yönelik yasaklama anlayışından kaynaklandığı anlaşılmaktadır³¹. Bununla birlikte son dönem dinsel metin çalışmalarında mûsikîsinin olumsuz algılar oluşturan eylemlerinin genel etkisinin azaldığı ve din kapsamlı bir mûsikî anlayışının yaygınlaşarak, ezan ve Kur’an-ı Kerim icrasının mûsikî eylemleri içerisinde anılmaya başladığı tespit edilebilmektedir. Bu çalışmalardan birisinde Kopar, ezanı tamamıyla bir mûsikî olarak ele alan bir değerlendirme yapmıştır: “Ezanın kendisi bir mûsikîdir. İçinde geçen lafızlar ve doğal akış ile insan ruhuna hitap eder. Ancak ezanı amacına uygun olarak tesirli bir biçimde icra edebilmek için mûsikîmizin ve makamlarımızın gücünden yararlanmamız gerekmektedir”³².

Yukarıdaki cümlelerden olmak üzere ezan ve mûsikîsinin Türk Din mûsikîsinin bir kolu olan cami mûsikîsinin içerisinde yer aldığı, bu haliyle “dil bilim, din bilim ve mûsikî bilimi” alanlarının ortak çalışma konusunu oluşturduğu yargısına varma olanağı bulunmaktadır. Bu bakımdan bu çalışmada ezan mûsikîsi; hem Türk din mûsikîsinin cami mûsikîsi kolunda hem de mûsikî biliminin temel konularından biri olarak değerlendirilmektedir.

³⁰ Akt.; Mustafa Tahir Öztürk, *Türk Din Musikisinde Ezan*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2001:9

³¹ “...Şeyh Gani el-Nablusi “hadis kitaplarında müzik - veya ses sanatı ile ilgili her yasağın alkol, şarkıcı kızlar, ahlaksız davranışlar veya zina ile beraberce zikredildiği, bu haramların mevcudiyeti söz konusu olduğu durumlarda müzik için böylesine bir sınırlamadan söz edilebileceğinden bahsetmektedir.” “Müslümanlar arasında bu görüşün yerleşmesinin kaynağı olarak Gazali’nin müziğin gerek icrası gerek dinlenişi ile ilgili olarak “hayatin ciddiyeti ve önemi karşısında değerli çabaların sarf edilmesi gerekirken, böylesine gereksiz ve tali eğlencelere vakit ayrılmamalıdır.” (Aktaran; Atilla Sağlam, *age.*, s. 20-21).

²⁵ İcmâ: Sözlükte “birleştirmek, derleyip toparlamak, bir işi sağlam yapmak, fikir birliği etmek” gibi anlamlara gelen icmâ, fıkıh usulünde, Hz. Peygamber’ in vefatından sonra herhangi bir devirde âlimlerin, dini bir meselenin hükmü hakkında ittifak etmeleri manasına gelir (Dini Kavramlar Sözlüğü, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, 2010:291)

³² Kopar, *age.*, s. 5

3. Ezanın Ortaya Çıkışı ve Uygulanışı

İslâmiyet'in kabul edildiği ilk yıllarda namaz ibadetinin sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez yapıldığı birçok hadis ve icmâ kaynaklarından bilinmektedir³³. El-Buhari'den aktarıldığına göre "...hatta on birinci yılın ortalarında "İsrâ ve Miraç" olayları olarak adlandırılan ve İslâm inanişına göre Hz. Peygamberin, Mescid-i Haram' dan alınıp Mescid-i Aksa' ya bir gece içerisinde götürülmesi ve yine Hz. Peygamberin Hz. Allah cc' nin huzuruna çıktığı zamana kadar..."³⁴ namazın günde iki kez ve ezan çağrısı olmadan kılındığı bilinmektedir. Namaz vaktinin geldiği es-salâh, es-salâh [namaza, namaza], ya da es-salâtü câmi'atün [namaz toplayıcıdır] şeklinde güçlü ve gür sese sahip kişiler tarafından yüksekçe bir yere çıkılarak ilan edildiği ifade edilmektedir.³⁵

Bu cümlelerden olmak üzere ilk zamanlarda namaza çağrının bir dellâlık, çığırkanlık düzeninde işlediği söylenebilir. Bu tür çağrıda amaç en geniş anlamda duyurunun yapılmasıdır. Söz konusu çığırkanlık gereksiniminin yani yüksek sesle çağırma eyleminin hem sözel hem çağırma sesi bakımından daha nitelikli ve kapsamlı bir hale gelişinde Abdullah ibn-i Zeyd isimli sahabenin namaza çağrı için söylenmesi gereken sözcükleri rüyasında görmesi ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelip görmüş olduğu rüyayı anlatması ve Abdullah b. Zeyd' in bu rüyasının Hz. Ömer'in rüyası ile birbirinin aynı olması sonrasında yapılan görüş alışverişlerinde ses ile ilan ortak görüş olarak benimsenmesi önemli rol oynamaktadır. Söz konusu namazın ses ile ilanında sesin geniş sahalara iletilmesinin sağlanabilmesi için hem yüksek mevkilerde hem de yüksek ses ile okuma, namaza çağrının iki temel unsurunu oluşturmuştur.

Namaza çağrı konusunda gerek İslâmiyet'in ilk yılları gerek yukarıda açıklanan görüş alışverişleri sonrasındaki daha nitelikli uygulamalar içerisinde özellikle Hz. Bilal-i

³³ Taberî'nin ifadesiyle, Tevhid'in kabulü ve putların reddinden sonra İslam şeriatına farz olarak giren ilk şey namazdı. İbn Hişâm'ın Hz. Âişe'den (r.a) rivayetine göre, Rasûlullah'a (s.a.v.) ilk farz olunan şey namazdı. Bu, ilk başta iki-şer rekât şeklinde idi. İmam Ahmed'in Zeyd b. Harise'den aktardığı bir hadise göre, Rasûlullah'a (s.a.v.) ilk vahiy indikten sonra Cebrail (as) kendisine gelerek abdest almasını öğ-retti. İbn Mâce ile Taberânî'de (el-Evsât) de, aynı hadis az bir değişiklik ile nakledilir. Durum, İbn İshâk'ın şu açıklamasıyla vuzuha kavuşur: "Muhammed (s.a.v.) Mekke'nin yukarısında idi. Cebrail en güzel yüzü ve kokusuyla Rasûlullah'ın (s.a.v.) önüne çıktı ve şöyle dedi: 'Ey Muhammed, Allah size selâm söyledi ve cinler ile insanlar için sizi Rasûl tayin ettiğini size iletmemi emretti. Onun için, siz onları 'Lâ ilâhe illallah' sözüne davet edeceksiniz.' Daha sonra ayağını yere vurdu. Oradan su fışkırmaya başladı. Cebrail o sudan abdest aldı ki Hz. Peygamber namaz kılabilmek için abdestin nasıl alındığını öğrenebilsin. Sonra Hz. Muhammed'in de kendisi gibi abdest almasını söyledi. Daha sonra Cebrail, Rasûlullah ile beraber dört secdeli iki rekât namaz kıldı. Bundan sonra Rasûlullah oraya Hz. Hatice'yi getirdi, ona abdest aldırdı ve onunla birlikte iki rekât namaz kıldı." (<http://www.siyerinebi.com/ilk-namaz-2.html/01.02.2013>).

³⁴ Özpınar, *age.*, s. 16

³⁵ Kamiloğlu, *age.*, s. 222

Habeşi r.a.'ın namaza çağrındaki etkisi, ilgili alan bilginleri tarafından vurgulanmaktadır.³⁶ Bununla birlikte söz konusu namaza çağrının günümüzdeki anlamıyla ortaklığına rağmen uygulama bakımından tüm İslâm dünyasındaki ezan uygulamalarından oldukça farklı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Söz konusu fark, temelde ezanın mûsikî ile bağında ortaya çıkmakta olup, Türkler elinde uygulama alanı bulan ezan mûsikisinde Türk mûsikî makam seyrinin mutlak etkisiyle Türk cami mûsikisinin alt türü olarak ele alınabilecek ezan mûsikisinin, Türkler elinde tüm İslâm dünyasındaki uygulamalardan ayrılan bir nitelik oluşturulduğu anlaşılmaktadır.³⁷ Hal böyle iken namaza çağrının ezan olarak adlandırılması ve ezanın bir mûsikî etkinliği altında gerçekleştirilmesinde Kur'an-ı Kerim'de yerini bulan ilgili ayetlerin kaynaklığı söz konusudur. Bu ayetlerin namaza çağrı uygulamalarından çok sonra inmiş olması, söz konusu çağrı sesin kullanımına yönelik Allah'ın tasvibi [onay] ve yol göstericiliğinin varlığı olarak açıklamakla mümkündür. Nitekim ilgili ayetlerde doğrudan ses mûsikisine yönelik icranın sırları verilmektedir. Namaza çağrı sürecinden devamlı ezanın uygulamaya konuluşu süreci incelendiğinde: Ezan'ın uygulamaya konuluşu sünnetle³⁸ ve istişare [düşünce ve fikir alışverişi] yoluyla olmak ile birlikte Kuran'ı Kerim'deki "el-Cum'a:62/9³⁹, el-Maide:5/58⁴⁰ ve Tevbe:9/3⁴¹ ayetlerin ezan uygulamasının dayanağı olarak gösterildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca başta Hz. Peygamber hadisleri olmak üzere diğer dini kaynaklarda da ezanın hicretten hemen sonra 623-24 yılları arasında uygulanmaya konulduğu ifade edilmektedir. Böylece yukarıda adı zikredilen ayetlerin hicretten sonraki altıncı, yedinci ve sekizinci yıllar arasında vahiy edilmiş olması, Kuran'da ezan ile ilgili olan ayetlerin ezanın uygulamaya konulması aşamasında dayanak gösterilmesi yerine Allah nezdinde oluşan destek ifadeleri olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de çağrı ve bildiri manasında kullanılmakta olan ezan sözcüğü; toplumsal uygulamada yer eden bir adlandırma ve sınıflama aracı olarak günlük yaşamda ve bilimsel yayınlarda yer almış bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır⁴². Ezan

³⁶ Kamiloğlu, *age.*, s. 223-224; Kopar, *age.*, s.20; Öztürk, *age.*, s. 18

³⁷ Saadetin Nüzhet Ergun, *Türk Musikisi Antolojisi – Dini Eserler*, Rıza Coşkun Matbaası, İstanbul, cilt.1, s. 11-12

³⁸ Hz. Peygamber'in söz, fiil ve hareketlerinin bütününe ifade eden terim olarak kullanılmaktadır.

³⁹ "Ey iman edenler Cuma günü namaz için çağrıldığımızda, hemen Allah'ın zikrine koşun, alım satımı bırakın, eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır".

⁴⁰ "Namaza ezan okuduğunuz zaman onu bir eğlence ve oyun yerine koyuyorlar, bu işte onların akılları ermez bir güruh olmalarından"

⁴¹ "Ve büyük hac (Hacc'ul ekber) günü, Allah'tan ve O'nun Resûlünden insanlara bir bildiridir (ilândır)."

⁴² "Ezan kavramını karşılamak üzere Arapça "ezan" ve Farsça "bang" sözcüklerinin kullanımı karşımıza çıkmaktadır. Gerçek anlamı "ses-seda-haykırma" olan bang sözcüğü ile kurulan bang-i namaz tamlaması ve bu tamlamanın kıl- okı- yardımcı fiiliyle birleşmesi sonucu kurulan kurallı bileşik fiilerde saptanmıştır. Harezmi Türkçesine ait olan "Mukaddimetü'l Edeb" adlı kitapta "ezan okumak ve namaza çağırma" sözcükleri "namazga banla" olarak kullanıldığı görülmektedir. (Nesrin Bayraktar, "Türkçede Namaz

sözcüğünün işaret ettiği iki temel unsurdan biri söz diğeri ise mûsikî olup söz kısmının ve mûsikî kısmının ortaya konmasında belirleyici bir görevi olduğu ilgili kaynaklarda ittifak konusudur. Bununla birlikte tecvid ilminin ortaya koyduğu ilkelerin Kur'an tilavetindeki ilkeleri de oluşturduğu; bu ilkeler doğrultusunda İslâm dünyasında yaygın bir biçimde Kur'an tilavetinde rastlanılan mûsikî üslubunun sınırlarını aşmayan bir ezan mûsikîsi anlayışının yerleştiği kabul edilebilir. Bu noktada Türklerin öncelikli olarak ezan, bununla birlikte Kur'an mûsikîsinde ortaya koydukları icra üslubunun Türk mûsikîsi uygulama ve kuramına yaklaşmasıyla Türklerde güçlü bir din mûsikîsinin kaynağı da ortaya konulmuş olmaktadır. Bu bakımdan ezan ve Kur'an mûsikîsine [tilavetine] yönelik araştırmaların Türkçe kaynaklarında gerek Türk din mûsikîsi, gerek Türk cami mûsikîsi⁴³ kapsamında Türk imam ve müezzinlerinin ezan icralarında diğer İslam ülkelerindeki uygulamalardan farklı mûsikî uygulamalarını ortaya çıkardıkları çeşitli kaynaklardan anlaşılmaktadır (bununla ilgili cd, tv ve internet ortamında birçok sesli ve görüntülü kayıt mevcut bulunmaktadır).

Ezanın metninin⁴⁴ diğer bir önemi ise ezan icrasının ses mûsikîsi icrasına dayanmasına yol açtığı ya da ses icrası konusunda verilen kararın bir sonucu olarak ezan metninin oluşturulduğu bir gerçektir. Her ne koşulda olursa olsun ezan metni ve namaz duyurusu kapsamında İslâm mûsikîsi alanının cami mûsikîsi alt alanında etkili ve güçlü bir mûsikî türü gelişiminin temel dayanağı olmuştur.

4. Türklerde Ezan Mûsikîsi ve Cumhuriyet Sonrası Uygulamaları

Türk kültüründe ezan mûsikîsi iki açıdan ele alınabilir. Bunlardan birincisi ezanın icrası meselesidir. Bu meselede Türk mûsikîsi uygulama ve kuramından doğan gelişim ve değişimler altında Türk din mûsikîsi –akademik alanda kabul edilmiş bir adlandırmadır-başlığı altında Türk cami mûsikîsi –bu adlandırma için kabul edilebilir bilgi, belge ve birikim mevcuttur- alt başlığı ve buna dayalı icra üslubu ve türü oluşmaktadır.

Türk din mûsikîsinin; Selçuklular ve özellikle de Osmanlı İmparatorluğu döneminden günümüze kadar olan süreç içerisinde “cami mûsikîsi ve tekke/dergâh/tasavvuf

Vakitleri İçin Kullanılan Sözcükler” *Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, sayı 1, Mart 2008, s.123)

⁴³ Türk musikisi bestekârlarından ve icracılarından Buhurizâde İtrî Efendi, Hatip Zâkiri Hasan Efendi, İsmail Dede Efendi, Sadettin Kaynak, Bekir Sıtkı Sezgin ve Hafız Kani Karaca (Hanende) vb. ustaların söz konusu cami musikisinin Türk musikisi uygulama ve kuramına yaklaşmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁴ Ezan metnini çeşitli uygulayıcılar elinde farklılaştığı anlaşılmaktadır. Örneğin Hz. Bilâl-i Habeşi'nin sabah ezanının metnine Türkçe anlamı “Namaz uykudan daha hayırlıdır” olan “es-salât-u hayrun mine'n-nevm” cümlesini eklediği; Şiilerde ikinci şehâdet [Eşhedü enne Muhammeder Resûlullâh] cümlesinden sonra “Eşhedü enne Aliyyen veliyullah” [Ali'nin Allah'ın velisi olduğuna şehadet ederim] cümlesinin veya “Eşhedü enne Aliyyen emirü'l-mü'minine hakkın” [meşru devlet başkanının Ali olduğuna şehâdet ederim] cümlesinin eklendiği ve yine sabah ezanlarında Bilâl-i Habeşi'nin eklediği cümlelerin Şiilerde “Hayye alâ hayri'l amel” [Amelin hayırlısına geliniz] şeklinde değiştirildiği bilinmektedir.

mûsikîsi” olarak iki tür halinde işlendiği ve gelişim gösterdiği bilinmektedir. Kaynaklarda söz konusu din mûsikîsinin iki kolundan biri olan cami mûsikîne yönelik Türklerle birlikte başlayan bir besteleme süreci geliştiği ele alınmaktadır. Cami mûsikîsi kapsamlı din mûsikîsinde besteleme girişiminin Kur’an ve ezan mûsikîsinde⁴⁵ doğaçlama temelli icralar bulunduğundan besteleme süreçlerinin tüm unsurları ortaya çıkmamaktadır. Bununla birlikte Türklerin İslamiyet’i kabulü sonrasında dini bütün mûsikîsinin hem icra hem besteleme aşamalarında din faaliyetlerine hiçbir olumsuz etki yaratmayacak bir süreci geliştirerek bu yönde bir gelenek oluşturdukları tespit edilmiştir. Bu yöndeki tespitlerden biri de Ergun’a aittir. Ergun’un yukarıda cami mûsikîsi alt başlığı altında verilen açıklamaları “...Nâ’t, Tekbir, Salât, Temcid gibi dini parçalarla Ezan, Kamet gibi namaza ait teferruat, bütün Türk mûsikîsinin elinde bedii bir hal almıştır... Cami mûsikîsinden daha ziyade Arapça güftelere ehemmiyet verildiğini görüyoruz. Fakat bu Arapça güfteleri besteleyenler, tamamıyla Türklerdir.”⁴⁶ ifadeleri ile desteklemektedir. Ergun’un da ifade ettiği gibi önceleri sadece namaz vakitlerini duyurmada bir araç olarak ortaya çıkmış olan “ezan çağırısı”; Türklerin elinde çeşitli makamlarda işlenerek Türk Din mûsikîsi içerisinde cami mûsikîsi alt türünün altında yer alan “ezan mûsikîsi” türüne dönüşmüştür.

Ezanın Türk kültüründeki yeri ve önemi Kamiloğlu tarafından şu şekilde ifade edilmektedir; ezan, “...Türk İslâm kültüründe özgürlüğün ve bağımsızlığın simgesidir”.⁴⁷ Türk din mûsikîsi geleneğinde ezan; beş ayrı namaz vaktine göre seçilmiş beş değişik makam dizisi seyirinde kendine has bir icra tarzı ve üslup çerçevesinde serbest ölçü ile okunmaktadır. Ezanın tespit edilmiş ve okunması gereken geçerli bir makamı yoktur. Her ezan herhangi bir makam üzerinde icra edilebilir. Ancak Farabi’den, günümüze kadar geçen süreç içerisinde makamların insan ruhu ve bedenine olan faydalarının ispat edilmesi⁴⁸

⁴⁵ Mûsikînin yasak olduğuna yönelik açıklama ve saptamaların genellikle Gazali, Nablusi vb. bilginlerin yazıtlarına bağlanabilir (Sağlam, *age.*, s. 18-19). Bu dayanaktan olmak üzere şu çıkarımı yapma olanağı vardır: Yukarıda adları anılan bilginlerin mûsikîye yönelik yargılarından dönemin Arap mûsikîsinin niteliği ve kapsamı da ortaya çıkmaktadır. Dönemin Arap mûsikîsi anılan bilginlerin mûsikîsinin yasak olmasına yönelik açıklamalara yol açan bir uygulama ve kapsamı olduğu yorumlanabilir. Bu durumda dönemin Arap mûsikîsinin raks ile birlikte işlediği; eğlence, içki ve zina aracı olabilen bir türü barındırdığı çıkarım sanabilir. Bu doğrultuda günümüzde Türklerin elinde gelişen bir din mûsikîsi olduğunu belirtme imkanı yoktur. Öyleyse söz konusu mûsikî türü ve uygulamalarının içine alınmayacak bir Kur’an ve ezan mûsikîsinin o dönemde mûsikî alanı içine dâhil edilmesini beklemek hatalı olur; ancak günümüzde İslâm yaklaşık bir buçuk milyar insana ulaşmış ve çeşitli geleneğe sahip toplumları etkilemiş bir din olarak mûsikî yönünden de güçlü ve sanatsal nitelikli mûsikî türleriyle donanmıştır. Bu yöndeki güçlü mûsikî uygulamalarının İslâm öncesi inanç mûsikîsi geleneği olan Türkler aracılığı ile İslâm dini mûsikîsi alanına aktarıldığı; aynı zamanda geliştirildiği söylenebilir.

⁴⁶ Ergun, *age.*, s. 11-12

⁴⁷ Kamiloğlu, *age.*, s. 221.

⁴⁸ Mûsikînin insan ruhuna ve yapısına yönelik etkisi hususu Farabi öncesinden ele alınan bir husustur. Bu yöndeki çalışmalarda günün saatleri, mevsimlerin konumu, insanların ruh

sonucunda beş ayrı vakitte okunan ezan mûsikîsinin genellik ile şu makamlar ile icra edildiği tespitinde bulunulmuştur. Bu tespite göre ezan mûsikîsinde günün vakitlerine göre icra edilen makamlar şöyledir: Sabah ezanı; saba ve dilkeşhâveran, öğle ezanı; hicaz ve rast, ikinci ezanı; hicaz, uşşak, bayati, akşam ezanı; hicaz, rast, segâh, dügâh, yatsı ezanı; hicaz, rast, neva, uşşak ve bayati.⁴⁹ Öztürk'ün söz konusu açıklamasının Türk ezan mûsikîsi türü bakımından tek uygulama olarak ele alınamayacağı; söz konusu makamların hem adlandırmasında hem sayısal belirlemelerinde farklılıklar olduğu yönündedir. Örneğin buna benzer bir durumda "Ak, Yavaşça, Akdoğan ve Kamiloğlu"nın çalışmalarında ele alınmaktadır. Bununla birlikte kuramsal çalışmalarda yer alan ezan icrasına yönelik makamların uygulamada gerek konuya hâkim olmayan imam veya müezzinlerin varlığı gerek bazı makamlardaki icranın zorluğu sebebiyle uygulamada farklılıklar olduğu da gözlenebilmektedir. Örneğin çoğu sabah ezanı dilkeşhâveran okunamamakta ve günümüzde saba makamına yönelim gösterilmektedir. Bunun dışında Kopar'ın (2010) yüksek lisans tezine de konu edildiği gibi ezan mûsikîsinin yazın alanında belirtilen makamlar dışında okunabilmesine yönelik girişimlerden söz edilmektedir. Örneğin: Nikriz, Acemaşiran, Nihavent, Bayatiaraban, Eviç, Acemkürdi ve Hicazkâr gibi makamlarda bu yönde bir icra gerçekleştirildiği açıklanarak notaları ile birlikte verilmektedir.⁵⁰

Ezan mûsikîsinin günümüzde neredeyse sanatsal bir etkinlik halini almasında Türk mûsikîsi üslubu, kuramı ve icracılığının etkisi olduğu ve bunun güçlü bir gelenek

halleri vb. birçok özelliğe göre mûsikînin etkisine yönelik çıkarımlar ortaya konulmuştur. Bu konunun Türklerdeki uygulama ile bağımlı kurma olanağı vardır; ancak Farabi dönemindeki devirler [Makam sözcüğü henüz o dönemde geçmiyor ve günümüzdeki anlamında kullanılmıyor], Safiyüddin dönemindeki şedd'ler [Şudud] Meragi dönemindeki makamların aynı anlam ve işlevi içerisinde olduğu düşünülmemelidir. Ayrıca Kantemiroğlu döneminde makamların ele alınışında yapısal ve işlevsel özelliklerinde Farabi dönemine göre farklılıklar olduğu açıktır. Günümüze ulaşan makamlar, makamların sınıflaması ve yapısal konularının eski bilginler dönemindeki devir, şed ve makam yapı ve sınıflamasıyla herhangi bir bağımlı kurma imkanı yoktur. Buna göre örneğin eski Uşşak'ın günümüz Uşşak'ı ile eski rastın günümüz Rast makamıyla ve eski Kürdi ve Buseliğin günümüz Kürdi ve Buseliği ile ilgisi kurulamamaktadır (Suphi Ezgi, *Ameli ve Nazari Türk Musikisi*, cilt:3, Milli Mecmua Matbaası, İstanbul, 1953). Demek ki süreç içerisinde makamlar yapıları, adları, seyir ve işlevleriyle değişmiştir. Bu bakımdan günümüzde icra edilen ezan musikisine yönelik makamsal tasarımların ve uygulamalarının Farabi dönemi açıklamalarıyla ilişkilendirilmeleri sorunludur. Örneğin günümüz Hicazının eski dönemdeki Hicaz ile hiçbir ilişkisi bulunmamaktadır; öyleyse öğlen vakti okunan ezanın Hicaz makamında okunuyor olması ile Farabi döneminin Hicaz adlı devri arasında nasıl bir ilişki kurulabilir. Ayrıca Farabi dönemindeki devirlerin uzun yıllar ortaya konan uygulamalarda insan ruh ve bedenine yönelik etki tespiti de o günkü makam kuramı ile günümüz makam kuramı arasında önemli farklar olduğundan günümüzdeki geçerliliğini genel olarak kaybetmiştir denebilir.

⁴⁹ Kamiloğlu, *age.*, s. 233; Kopar, *age.*, s. 29; Öztürk, *age.*, s. 22

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.; Kopar, Volkan, "Çeşitli Türk Musikisi Makamlarında Ezan" adlı 2010 Yüksek Lisans tezinden yararlanılabilir.

oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu geleneğin kökleri Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar takip edilebilmekte olup Osmanlı Sarayında ezan mûsikîsinin yönünde topluluk kurulacak düzeyde kurumsallaşma⁵¹ söz konusudur. Osmanlıdaki ezan uygulamalarına yönelik tespitlerde makamsal seyir önem kazanırken usûlsüz bir icra ortaya konmaktadır: “Hangi makamda okunacaksa başlangıç tekbirlerinde o makamın ilk perdeleri gösterilir. Lafzatullahın[Allah lafzı] açık olarak telaffuz edilmesine bilhassa dikkat edilmeli, ibarenin “...lâhu ekber” şeklinde söylenip anlaşılmasına ve bölünmesine, benzeri prozodi hatasına meydan verilmemelidir⁵². “Eşhedü enlâ ilâhe illallah” cümlesi de tekbirlerde kullanılan makam ve perdelerden okunur. Ardından gelen, “Eşhedü enne Muhammeden Rasulullah”larda makamın meyana gelmeden önceki seyrini gösterecek nağmeler yapılır. “Hayye ale’l-felâh”ın okunuşunda ise bu kısmın ikinci meyan olması sebebiyle yine meyan nağmelerinde gezinilir. Son tekbirlerde makamın karar sesleri gösterilir, tehlilde[kelime-i tevhid]ise karar verilerek ezan bitirilir”.⁵³

⁵¹ “Osmanlı saray teşkilatında müezzinlik müessesesinin ayrı bir yeri vardır. Enderun’a alınan güzel sesli ve kabiliyetli gençler burada musiki eğitimi görerek yetişir, içlerinde müezzinliğe yatkın olanlar müezzin seçilirdi. Enderun Has oda erkânından hünkâr müezzini, saray mescidinin bas müezzini olduğu gibi, padişahların Cuma ve bayram namazları için gittiği camilerde de müezzinlik yaparlardı. Ayrıca hünkâr müezzinleri maiyetinde “müezzinân-ı hâssa” denilen güzel sesli, musiki bilgisi ve icrası kuvvetli bir müezzin grubu[topluluğu] bulunurdu. Bazı kayıtlara göre bunlar XVI. Yüzyılda on beş kadarken XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında sayıları otuza ulaşmıştır. Selâtin camilerinde görev yapacak imam ve müezzinlerin güzel sesli ve musiki bilgisine iyi birer icracı olmaları ön planda tutulurdu. Bunlar başarı gösterip kendilerini ispatlamak için yarışlardı... Müezzinler arasında ehliyetli ve en kıdemli olan müezzinbaşı tayin edilirdi. (...) Ezan okumanın âdâb ve erkânı zamanla çeşitli farklılıklar göstermiş, bundan da değişik tavırlar doğmuştur. Nitekim eskiden İstanbul, Bursa, Konya ve İzmir gibi önemli kültür merkezlerinin özel ezan okuma tavırlarının olduğu bilinmektedir. Bunlardan saray tavrı adı verilen İstanbul tavrının saraya mensup müezzinlerle bazı paşaların bilhassa ramazan aylarında selâtin camilerde müezzinlik yapmaları sebebiyle halk arasına yerleşmiş olduğu belirtilir. Osmanlı devrinde sarayda müezzinbaşılık görevine yükselmiş önemli bestekârlar vardır. XIX. Yüzyılın ünlü musikişinaslarından Şâkir Ağa, Hamamizade İsmail Dede, Hacı Haşim Bey ve Rifat Bey bunlardan bazılarıdır. XX. Yüzyılın ilk yarısında da müezzin ve müezzinbaşılar arasında musiki bilgileri ve seslerinin güzelliğiyle âdete birer ekol[örnek] haline gelmiş kimseler yetişmiştir. Bunlar arasından Hafız Şevket, Hafız Kemal, Hafız Süleyman, Hafız Saadettin Kaynak’dan bilhassa bahsetmek gerekir” (Özcan, Nuri, “Ezan” DİA”, Cilt/12, 1995, s. 44-45)

⁵² İslam ansiklopedisindeki “Ezan” maddesinin yazarı olan Nuri Özcan’ın ezan tecvitine yönelik saptaması günümüzde çeşitli araştırmacıların çalışma konusu oluşturmaktadır. Bu çalışmalardan biri Gülle’ye (2009) ait olup yukarıda belirtilen meselelerin tecvit ilmi kapsamında yol açabileceği anlam değişiklikleri ve kaymalarına ilişkin ayrıntılı saptamalar mevcuttur.

⁵³ Özcan, age., s. 44

Özcan'dan alıntılanan açıklamanın daha sonraları konuyla ilgili olarak çalışan Kamiloğlu (2010); Ak (2011); Öztürk (2001) gibi bilginlerin de temel kaynağı haline geldiği anlaşılmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan ezan mûsikîsinin icrasında makamsal ilkelerin olduğu; seyir özelliklerinin belirlendiği; seyir özelliklerinin günümüz Türk mûsikîsi türlerinin icrasına yakın bir geleneğe karşılık geldiği anlaşılmaktadır.

Ezan mûsikîsinin diğer bir meselesi ise Cumhuriyet döneminde Türk medeniyetinin muasır medeniyetler arasında yerini almasına yönelik çalışmalar içerisinde yerini bulan aşırı uygulamalardan kaynaklanan bir dönüştürme çabasının ezanın Türkçe okunması şeklinde ortaya çıkması ve bu uygulamanın 1932-1950 yıllarında 18 yıl süre ile gerçekleştirilmesinde ortaya çıkmaktadır. Bu yöndeki uygulamaların kayıtları elimizde mevcuttur. Her iki meselenin İslâm bilimine yönelik kaynaklarda yeri olduğu ve böylece Türk cami mûsikîsi adlandırmasının geçerlilik kazandığı söylenebilir.

Kaynaklarda ezanın Türkçe okunmasına yönelik değerlendirmeler şöyledir:

II. Meşrutiyet'i takip eden yıllarda Türkçülük akımının ortaya çıkması ile birlikte ibadet dilin Türkçeleştirilmesi fikri ortaya atılmış ve böylelikle yıllarca sürecek olan büyük tartışmalar ortaya çıkmıştır. Birçok kaynakta ezanın Türkçeleştirilmesi fikrinin Ziya GÖKALP'e mâl edilmesi kendisinin 1908'li yıllarda Osmanlıcılık görüşünü savunduğu yıllardaki yazmış olduğu "Ezan" adlı şiirinden kaynaklı olduğu ve yine 1918 yılında kaleme aldığı "Vatan" adlı şiirindeki "Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur / Köylü anlar manasını namazdaki duanın..." dizelerinde açık bir şekilde Türkçe ibadeti desteklemesinden kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Bu yaklaşımın -Türkçe ibadet meselesinin- o yıllarda ülkede yaşanmakta olan savaşıardan ötürü gündemi meşgul etmediği söylenebilir; ancak Cumhuriyetin ilanından hemen sonra 1928 yılında "Devletin dini İslâm'dır" maddesinin Türk Anayasasından kaldırılması üzerine Gazi Mustafa Kemal'in öncülüğünde ve Darülfünunun bünyesindeki hocalar arasında ve edebiyat tarihçisi olan M. Fuat Köprülü başkanlığında görüşülmesi için bir ıslahat dilekçesi hazırlandığı ve dilekçenin kapsamında da "İbadet dilinin Türkçe olması" ifadelerinin yer aldığı belirtilmektedir.⁵⁴ Ancak tepki gören bu ıslahat dilekçesi kısa süre için gündemden düşürülmüştür. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün daha sonra yaptırmış olduğu çalışmalar ve hükümete verilen çeşitli önergeler neticesinde 1932 yılında yine gündeme getirilmiş olan ezanın ve diğer ibadet metinlerinin Türkçeleştirilmesi meselesi, uzun istişareler sonucunda karara bağlanarak Hafız Kemal, Hafız Sadettin KAYNAK, Hafız Burhan, Hafız Fahri, Hafız Nuri, Hafız Yaşar... gibi zamanının üstâdları elinde ezan, kâmet ve tekbir meşk

⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Dikici, "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, sayı:10 yıl:2010 s.77-104; Deniz Güner, *1930-1933 Yılları Arasında Türkiye'deki İrticai Faaliyetler ve Basındaki Yansımaları*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2006; Seçil Akgün, "Türkçe Ezan", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13 Sayı: 24, 1980, s. 105-113.

edilerek, sözde asıl metnin dışına çıkılmamaya özen gösterilmiş ve Türkçeleştirilmiştir⁵⁵. İlk Türkçe ezan 30 Ocak 1932 yılında Hafız Sadettin KAYNAK tarafından okunmuş, 4 Şubat 1933 tarihinde de müftülükler ezanı Türkçe okumalarını, buna uymayanların katı ve şedid [kesin ve şiddetli] bir şekilde cezalandırılacaklarını bildiren bir tamim gönderilmiştir. Birçok tartışma ve tepkiler yaşansa da Demokrat Parti iktidarının 31 Mayıs, 2 Haziran ve 14 Haziran 1950 yılında sundukları kanun teklifleri sonucu ile birlikte 23 Haziran 1950 yılına kadar uzun bir süre camilerden Türkçe ezan ve salâ okunmuştur.⁵⁶ 1950 yılında ezanın tekrar eski dil ve üslubunda okunmasına dönülmüş olması İslâm'ın birliğinin ifadesi olan duyurunun uluslararası etkisinin devamı ve insanlığa ulaşımının sağlanması bakımından son derece isabetli olduğu yönünde bir değerlendirme ilgili bu çalışma yazarının görüşü olarak metinde vurgulanmaktadır. Ezan icrası ile günümüzde karşılaşılan iki temel sorun olarak ezanın nitelikli icrası ve ezanın ilanındaki ses gürlüğünün ve ses araçlarının gözden geçirilmesi meselesidir. İlgili bu çalışmada ezan icrasındaki niteliğin artırılması üzerinden bir amaç belirlenmiş olup icra tespitlerine yönelik olarak araştırma şekillendirilmiştir.

Ezanın, uygulamaya konulduğu Hicretten hemen sonra bir ve ikinci yıllarında halka açık yerlerde ve yüksek bir sesle okunduğunu göz önünde bulundurursak, böyle önemli bir çağrının ve ilahi davetin, güzel bir icra ile insan ruhunu yormayacak şekilde okunması gerekliliği toplumsal bir beklentidir. Tahmin edilmelidir ki her gün beş vakit kötü ve çirkin bir ses kimse tarafından hoşnut bir şekilde karşılanmayacaktır.

Karlıklara bağlı tarihsel süreçte Türklerin İslâm'ı devlet dini olarak benimsemeleri İslâm ve İslâm'a bağlı bilgi, görgü ve uygulamaların dünya yüzeyine yayılması ile dünya inanç düzenini şekillendirmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece İslâm inancının insanlık âlemindeki birliğinin belirgin ifadesi olan "ezan" Avrupa, Asya ve Afrika'da kısacası dünyanın her yerinde işitilmiştir.

Ezanın etki alanına vurgu yapan yukarıdaki açıklamadan ezan ve insan ilişkisinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu önem Müslüman olsun veya olmasın tüm insanları kapsayacak düzeydedir. Ezan seslendirilmesinde temel görev bir müezzin, imam veya bu işe ehil bir inanç sahibidir. İşin esası da bu ehliyet meselesinde ortaya çıkmaktadır. Mesele sadece namaz vaktini duyurmak değil, aynı zamanda Kur'an ayetlerinde ve hadis külliyatında yer verildiği üzere en güzel şekliyle duyurmaktır. Ezan duyurusuna yönelik bu yargı Mevlânâ Celaleddin-i Belhi Rumi "*Mesnevisinde*" yer verdiği anı, ezanın okunuşuna

⁵⁵ Ezanın Türkçe metni şu şekildedir:

Tanrı uludur Tanrı uludur, Tanrı uludur Tanrı uludur

Şüphesiz bilirim ve bildiririm: Tanrı'dan başka yoktur tapacak (2)

Şüphesiz bilirim, bildiririm: Tanrı'nın elçisidir Muhammed (2)

Haydi, namaza, haydi namaza (2)

Haydi, felaha, haydi felaha (2)

Tanrı uludur, Tanrı uludur. Tanrıdan başka yoktur tapacak.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Halis Ayhan, Mustafa Uzun, "Ezanın Türkçeleştirilmesi", *DİA*, cilt.12, yıl:1995, s.38/42; ayrıca bkz.: Akgün, *age.*, s. 106-113; Güner, *age.*, *age.*, s. 106-125)

bağlı olarak İslam dışı inanç sahiplerinin İslam'a yönelme veya İslam inancındaki inancı dışına çıkarma düzeyinde bir etki oluşturduğuna vurgu yapmaktadır.⁵⁷

Yukarıdaki açıklamalardan olmak üzere ezan meselesi kapsamında yetkili olan erkân ve devlet kurumlarının ezan okuma sanatına yönelme şeklinde ortaya çıkan bir takım tedbirlere başvurulduğu tespit edilmiştir⁵⁸. Bunun yanı sıra son dönem bilimsel çalışmalarda ezan notalarının sunulduğu böylece ezanın notaya alınarak bir ölçek üzerinden öğretim olanaklarının geliştirildiği anlaşılmaktadır. Ezanın notaya alınarak tespiti ile ezan okuma meselesi mûsikî sanatı ve biliminin doğrudan alanına girmiş bulunmaktadır. Bu yöndeki bir girişim de Alkan'ın "Osmanlı Başkentlerinde Günümüz Ezan ve Salât-u Selam Mûsikîsi Uygulamalarının Değerlendirilmesi" adlı tezine veri topladığı dönemde (Şubat, 2013) Edirne uygulamaları kapsamında Selimiye Camii müezzini Mesut KURBANİ'nin saba makamında icra etmiş olduğu sabah ezanı, ses kayıt cihazları aracılığı ile kayıt edilerek notaya alınmış, makamsal ve seyirsel yönden değerlendirilmiştir. İlgili icranın nota materyali elimizde mevcuttur (Bkz: Ek-1).

Ezanın notaya alınmasının iki temel önemi vardır. Bunlardan biri, ezan icrasında deha oluşturacak düzeydeki icraların tespit edilerek arşivlenmesi; diğeri ise ezanın öğretimine dayanak teşkil etme amacıyla öğretim araçları dizgesi oluşturulmasıdır. Bu kapsam dışında olmak üzere ancak birinci öneme vurgu yapabilen bir çalışma olarak ezan mûsikîsi ve sanatına yönelik müzik bilimsel bir çalışma alanı oluşmaktadır. Bu bakımdan

⁵⁷ "Bir müezzîn vardı, sesi pek çirkindi. Kâfir ülkesinde ezan okurdu. Ezan okuma, savaş çıkar, düşmanlık uzar dedilerse de. İnat etti, pervasızca o kâfir ülkesinde ezan okumaya koyuldu. Halk umumi bir kargaşalıktan korkarken birde baktılar, elinde bir elbise, kâfirin biri çıka geldi. Dostlar gibi eline mum ve helva almış, öyle bir latif elbiseyi hediye getiriyordu. Söyleyin o müezzîn nerede? Onun salası ve ezanı, bana rahatlık verdi diye sormadaydı. Yahu dediler. Nasıl olur? Hiç o bet ses, insana rahatlık verir mi? Kâfir dedi ki: Sesine gelince. Benim pek güzel pek yüce bir kızım var, çoktandır Müslüman olmak isterdi. Bu sevda, kafasından bir türlü çıkmıyordu. Bunca kâfir ona öğüt verdi. Fakat gönlünde iman sevgisi öyle bir yerleşmişti ki. Bu dert adeta bir buhurdanlık, bende öd ağacı. An ve an imana yöneldikçe ben dert, azap ve işkence içindeydim. Bu hususta elimde hiçbir çare yoktu. Nihayet bu müezzîn ezan verince. Kızım, bu çirkin ses nedir? Kulağıma geldi de beni berbat etti. Bütün ömrümde bu kilisede, şu manastırda bu derece çirkin bir ses duymadım dedi. Kız kardeşi, bu ezandır, Müslümanlar okur, Müslümanları ibadete çağırırlar dedi. İnanmadı başkasına sordu, o da evet deyince inandı, yüzü sapsarı kesildi, Müslümanlık hevesi kalmadı. Ben de teşviştten, azaptan kurtuldum, dün gece korkusuz rahat bir uyku uyudum. Onun sesinden bundan dolayı rahatlaştım. Onun içinde ona hediye getirdim; nerede o adam. Müezzini görünce bu hediye kabul et dedi, beni dertten kurtardın, elimi tuttun. Bana öyle bir ihsanda bulundun ki senin azat kabul etmez bir kulun oldum. Malda, mülkte, zenginlikte tek bir kişi olsaydım ağzını altınla Doldururdum İşte sizin imanınızda bunun gibi riya, geçici bir şey. O ezan gibi yol kesici." (Mevlana, Mesnevî, çev. İzbudak, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, V/275-276.)

⁵⁸ İmam-Hatip Lisesi uygulamaları, İlahiyat Fakülteleri uygulamaları ve Diyanet İşleri Başkanlığı ezan kursları ve diğer hizmet içi eğitim ortamları.

kayıt, nota ve mûsikîye özel çözümlemenin yanı sıra makam, perde ve usûl kuramından yararlanma içeren araçlar geliştirilmiştir. Ezanın notaya alınması ve incelenerek üzerinde bilimsel çalışmalar yürütülmesinin temel dayanakları yukarıda açıklandığı gibidir.

Ezan mûsikîsinin nota aracı ile tespiti Türk mûsikîsi medeniyetini bütünleyen çalışma sahasının sınırlarını anlamak ve İslâm inancı çerçevesindeki mûsikîsi uygulamalarında Türk mûsikîsi ve Türk mûsikîşinaslarının etkisini kavrama bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Günümüzde ezana ilişkin notalama çalışmalarından anlaşılan; ezanın makamsal bir desen ve seyir üzerinde icra edildiğidir. Bu durum İslâm dünyası uygulamalarının dışında bir uygulama olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Bu yorumun kaynağı ezan icrasındaki Türk mûsikîsi makam kuramının işlevidir. Makamsal icra geleneğinin Türk mûsikîşinasları ve din bilginleri tarafından ezan mûsikîsine dâhil edilmesi bile ezanın ses ile icrasının başlı başına bir mûsikî etkinliği olduğunun kabulünü ortaya koymaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Yukarıda açıklanan değerlendirmeler kapsamında camide sadece inanç, iman ve ibadete yönelik çağrı ve yönelme içeren mûsikîsi etkinliği yapılmasına rağmen mûsikîsi unsurlarıyla bezenen etkinliklerin mûsikî sanatı içerisinde değerlendirilmesinin önünün kapatılmış olduğu anlaşılmaktadır. Zamansal bakımdan ve dönemsel koşulları bakımından bu sonucu kabul etme olanağı olsa da günümüzde din, mûsikî ve değerler bütününi içeren kültür ve eğitim şartlarında hangi konu olursa olsun ve nerede yapılırsa yapılsın mûsikînin en temel unsurlarından olan ses, tartım, usûl ve ezgisel nitelik oluşturan her etkinlik, mûsikî sanatının bir konusunu oluşturmaktadır. Böylelikle mûsikî; gerek biçim, gerekse tür özellikleri içinde nitelik kazanarak ilgili eğitim alanının bir parçası konumuna gelir. Nitekim Türklerde din mûsikîsi kapsamına giren ve mûsikîyi doğrudan ve dolaylı işleyen her icranın mûsikî olarak değerlendirilişi de bundandır. Bu değerlendirme dahi tek başına Türklerin dini mûsikîsiye yönelik bir katkısı ve farkı olarak ifade edilebilir.

Türklerin resmi olarak X. yüzyılda devlet dini olarak İslâmiyeti benimsemeleri ile birlikte ilkel Türk din mûsikîsi, Türk İslâm dini mûsikîsi çehresine bürünerek başta Kuran'ı Kerim tilaveti ve ezan kıraati olmak üzere birçok dini metnin Türk mûsikîsi ile birlikte değişik bir icraya kavuşmasına imkân sağladığını görmekteyiz. Selçuklular (Büyük ve Anadolu) ve Osmanlı devleti (imparatorluğu) ile birlikte Türk kültürünün bir parçası durumuna gelen ezan mûsikîsi, günümüz Türkiye Cumhuriyet'i devletine kültürel bir miras olarak aktarılmış ancak günümüzde bu mirasa ne kadar sahip çıkıldığı tartışma konusu haline almıştır. Ülkemizde Cumhuriyet dönemiyle farklılaşan kurum ve kuruluşlardan (tekke ve zaviyelerin kapatılması ve diyanet işlerinin oluşturulması) dolayı meşk yolu ile öğretimin son bulması ve bunun sonucunda da dini mûsikî alanındaki verimliliğin azalması sorununu doğurmuştur. Ancak bu verimlilik Cumhuriyetin ilk yıllarında üretim aşamasında olmayıp uygulama aşamasında olsa da özellikle 21. yüzyılda üretim aşamasında da kendini göstermiştir. Örnek olarak; 19. yüzyılda bestelenmiş olan mevlevî ayini sayısı 45; 20. yüzyılda icra edilme imkânı bulmamış olsa bile bestelenmiş olan mevlevî ayini sayısı 41; 21. yüzyılda ise bestelenmiş mevlevî ayini sayısının bunlardan çok daha az olması gösterilebilir.

Bilim, eğitim, sanat ve daha birçok alanın gelişim gösterdiği ve her olanağın insanoğlunun emrinde olduğu 21.yüzyılda asli görevleri “ezan” okumak olan müezzinlerin, azda olsa mûsikî birikimine sahip olması özellikle de kendilerini bu alanda geliştirmeleri beklenmektedir. Ama öncelikle yapmaları gereken; kendilerini sadece ezan okumakla görevli bir memur olarak değil de, kültürel bir emanetin günümüzün şartlarından en iyi şekilde (teknoloji... vs.) yararlanarak daha da sanatlı bir şekilde insanlığı Allah’a ibadete çağırma etkileyici bir konumda olduklarını hatırlamaları gerekmektedir. Söz konusu günümüzdeki uygulayıcılara –müezzinlere- ve bu alanda bilimsel çalışmalar yapan araştırmacılara yönelik bazı önerilerde bulunulabilir, şöyle ki:

İmam hatip ortaokulları ve liselerine uygun olacak şekilde mûsikî dersi müfredatları Türk din mûsikîsi kültür, tarih ve uygulamalarını içine alan program dâhilinde düzenlenerek hafızlık ve müezzinlik yetiştiriciliğinde etkin bir ders haline getirilebilir.

Müezzinlik görevine getirilecek olan din görevlilerinin Türk din mûsikîsi anabilim dallarından mezun olmaları veya ciddi bir şekilde yürütülmesi koşuluyla hizmet içi kurslardan yeterlik belgesi almaları istenilebilir.

Göreve gelen müezzinler her yıl belirli bir dönemde cami mûsikîsi türlerini kapsayan –özellikle ezan, iç ezan, kâmet ve salâ- seminer ve eğitimlere tabi tutulabilir.

Özellikle günümüzde ezan başta olmak üzere unutulmaya yüz tutmuş olan diğer cami mûsikîsi uygulamaları yetkin müezzinler ve yetkin uzmanlar tarafından 5’er veya 10’ar yıllık ara ile kayıt altına alınarak –hem ses hem nota dokümanı olarak- arşivlenebilir. Ayrıca cami mûsikîsi ve tekke/dergâh mûsikîsi ile ilgili projeler üretilerek Anadolu illerinde ve beldelerinde uygulanmakta olan salâ, ezan, mevlid ve diğer dini mûsikîsi türlerinin kayıt altına alınması çalışmalarının yapılması, ilgili alandaki eksikliklerin giderilmesini sağlayabilir.

Ek-1

Sabah Ezanı

Edirne / Selimiye Cami
18.02.2013

Okuyan: Mesut KURBANİ
Notaya Alan: Prof. Atilla SAĞLAM
Uğur ALKAN

00.01 00.04

Al la hu Ek ber Al la hu Ek ber

3 00.07 00.26

Al la hu Ek ber Al la hu Ek ber

4 00.30

eş he dü en la i la he il lal la

5 00.48

h

6 00.51

eş he dü en la i la he il lal la

7 01.10

h

8 01.13 01.28

Eş he dü en ne Mu ham me der re sül la h

9 01.31 01.49

Eş he dü en ne Mu ham me der re sül la h

10 01.53 02.13

Hay ye a les sa lâ h

Copyright © uguralkan@yandex.com

2

11 02.17 02.33
Hay ye a les sa lâ h

12 02.38 02.57
Hay ye a lel fe lâ h

13 03.02
Hay ye a lel fe lâ

14 03.21
h

15 03.26 03.43
es sa lâ tû hay rum mi nen nev_____ m

16 03.46 04.00
es sa lâ tû hay rum mi nen nev____ m

17 04.03 04.17
Al.la hu Ek ber Al la hu Ek ber

18 04.20 04.39
Lâ ilâ he il lâl la h

KAYNAKÇA

- Ak, Ahmet, Şahin, “*Türk Din Musiki/Cami ve Tekke Musikisi*” 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- Ak, Ahmet, Şahin, “*Türk Musikisi Tarihi*” 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2009.
- Akbaba, Dilek, Ergöner, “Nogay Türklerinde Ölümle İlgili İnançlar Ve Ağıtlar” *Milli Folklor Dergisi*, yıl: 2008, sayı:80 s. 77-84
- Akdoğan, Bayram, *Türk Din Musikisi Dersleri*, Bilge Ajans, Ankara 2010.
- Akgün, Seçil, “Türkçe Ezan” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 13 Sayı: 24, 1980, s. 105-113
- Bayraktar, Nesrin, “Türkçede Namaz Vakitleri İçin Kullanılan Sözcükler” *Ankara Üniversitesi Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, sayı 1, Mart 2008, s. 119-182.
- Budak, Ogün Atilla, *Türk Müziğinin Kökeni-Gelişimi*, Phoenix Yayınevi, Kasım 2006.
- Çetin, Abdurrahman, “Ezan”, *DİA*, cilt.12, s. 36-38.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğu LTD.ŞTİ. Matbaası, Ankara 1970.
- Dikici, Ali, “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, sayı:10 yıl: 2010 s. 77-104.
- Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 5. Baskı, Ankara 2010.
- Ebû Davûd, es-Sicistânî, Süleymân Davud b. Şeyh Sâlih Ebû’s-Senâ Mahmûd et-Temîmî, *Teşnifu’l-Esmâ’ bi Ahkâmi’s-Semâ*, Süleymaniye, Şehîd Ali Paşa Kütüphanesi. No:2723, sıra:1-78.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Kur’an-ı Kerim Günümüz Türkçesiyle Meali*, Sistem Matbaacılık, İstanbul 2012.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili Tefsiri*, cilt:1/10, Özkaraçan Matbaacılık, 2011.
- Ergun, Nüzhet Saadetin, *Türk Musikisi Antolojisi, Dini Eserler*, Rıza Coşkun Matbaası, İstanbul, Cilt.1, 1942.
- Eski Ahit (Tevrat) Yeni Ahit (İncil) Davud’un Mezmurları*, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul 2006.
- Ezgi, Suphi, *Ameli ve Nazari Türk Musikisi*, cilt:3, Milli Mecmua Matbaası, İstanbul, 1933.
- Faruki, L, L, *İslâm’a Göre Müzik ve Müzisyenler- Çağdaş Bir Değerlendirme*, Akabe Yayınları, Kasım 1985.

- Gazali, *Hüccetü'l İslâm "İhyâu Ulûmi'd Dîn-Semâ' ın Zâhiri ve Bâtuni Âdâbı*, (çev. Ahmet Serdaroğlu), Cilt:2, Bedir Yayınevi, İstanbul 1995.
- Güner, Deniz, "1930-1933 Yılları Arasında Türkiye'deki İrticai Faaliyetler ve Basındaki Yansımaları" Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2006
- Gülle, Hüseyin, "Ezanla İlgili İki Tartışma Bağlamında Bazı Değerlendirmeler", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:19, yıl:2009, s. 1-15.
- İbn Mâce, Ebû Abdi'llâl Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, 1-2. Mısır.
- İlyasoğlu, Evin, *Zaman İçinde Müzik*, 7. Baskı, YKY, İstanbul 2003.
- İmam-ı Nevevi, *Riyâzü's Sâlihîn Tercümesi*, Çelik Yayınevi, cilt:1-2-3, İstanbul 2012.
- Kamiloğlu, Ramazan, "Türk Kültüründe Ezan ve Makamları", *Hikmet Yurdu Dergisi*, sayı 5, 2010, s. 221-237
- Kitapçı, Zekeriya, *Türkistan'da Müslüman Olan İlk Türk Hükümdarları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988.
- Kopar, Volkan; "Çeşitli Türk Musikisi Makamlarında Ezan" Ankara Üniversitesi Sosyal Bilim Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk Din Musikisi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Mevlana, *Mesnevî*, (çev.: İzbudak), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990 V/275-276.
- Nargül, Veysel, "Tarihi Süreçte Ezan", *Diyanet İşleri Başkanlığı Avrupa Aylık Dergisi*, Ekim 2009, s.1-6.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, cilt: I-VIII, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları /638 Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Kültür Eserleri Dizisi /46, Ankara 2000.
- Özcan, Nuri, *Ezan*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt/12, 1995, s. 44-45
- Özpınar, Ömer, *Ezanı Anlamak*, 2. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012.
- Öztürk, Mustafa Tahir, "Türk Din Musikisinde Ezan", İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- P. M. HOLT –A. K. S. LAMBTON –B. LEWİS, *Türk İslâm Tarihi Kültür Ve Medeniyeti*, ikinci baskı, cilt :1-2-3-4, kitabevi yayınları, İstanbul 1997.
- Sağlam, Atilla, "İslamda Müzik Yasak mı?" *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı:1, 2001, s. 11-28.
- Say, Ahmet, *Müzik Tarihi*, 8.Basım, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara 2012.
- Sırma, İhsan Süreyya, *Ezan ya da Ebedi Kurtuluşa Çağrı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2005.
- Tirmizî, Ebû'l İsâ Muhammed b. İsâ el-Câmi'u's-Sahîh, *Sünenü't-Tirmizî*, Mısır, M. 1937, Neşr: Ahmed Muhammed Şâkir.

- Uçan, Ali, *Türk Müzik Kültürü*, 2.Basım, Evrensel Müzikevi, Ankara 2005.
- Uludağ, Süleyman, *İslam Açısından Musiki ve Sema*, 2. Baskı, Uludağ Yayınları, Bursa 1992.
- Uygun, Mehmet Nuri, *Safiyüddin Abdülmü'min Urmevi ve Kitâbü'l Edvârı*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 1999.
- Vural, Feyzan, Göher, *İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültür ve Müzik*, Çizgi Yayınları, Konya, Ekim 2012.
- Yazıcı, Nesimi, *İlk- Türk İslâm Devletleri Tarihi*" 9. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.
- Yörükan, Yusuf, Ziya, *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri – Şamanizm-*, Ötüken Neşriyat Yayınları, 2013.